

In the article has been analyzed the value of philosophy for a man as to the means of selfknowledge, forming of consciousness and creative thinking, overcoming of stereotypes, dogmatism. A role and place of philosophy are shown in unconscious realization of vital choice, becoming of spiritual interests and valued priorities of man.

Keywords: culture, soul, consciousness, values, socialization, personification.

УДК 1:1(091)

ББК 87.3

Ярослав Гнатюк

СТРАТЕГІЇ РЕДУКЦІЇ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ДО ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛОГІКИ Й ФІЛОСОФСЬКОЇ ЕВРИСТИКИ

У статті аналізуються джерела активності та розвитку історії філософії. Головна увага звертається на Світовий дух – суб'єкт історії філософії як логіки поняття та концептуальний персонаж – суб'єкт історії філософії як логіки смислу, філософську логіку та філософську евристику. Обґрунтовується діалектичний зв'язок між Світовим духом як абсолютним чи універсальним суб'єктом і концептуальним персонажем як індивідуальним суб'єктом.

Ключові слова: історія філософії, філософська логіка, філософська евристика, принцип єдності історичного й логічного, Світовий дух, поняття, концептуальний персонаж, концепт.

Німецький ідеалізм як традиційна філософія і французький постмодернізм як сучасна антифілософія чи контрфілософія запропонували дві стратегії методологічної рефлексії над історією філософії. Перша з них – стратегія редукції історії філософії до філософської логіки, історичного до логічного. Друга – стратегія редукції історії філософії до філософської евристики, логічного до евристичного. Збагнути зазначені стратегії філософського дискурсу, принципи єдності історичного й логічного та евристичного й логічного можна лише почергово зіставляючи їх між собою, у компаративістській перспективі.

Зазвичай при метафізичному підході історичне й логічне розрізняють і протиставляють або як процесуальне й структурне, у відомій опозиції історичний процес – логічна структура, або як горизонтальне й вертикальне, у поширеній опозиції історичний час – логічне впливання, де в рамках історичного часу хронологічна послідовність представлена горизонтальною лінією, а в рамках логічного впливання структура міркування – вертикальною лінією. Відповідно до цього уявлення дедукція – це вертикальний рух вниз, а індукція – вертикальний рух вгору. Однак при діалектичному підході історичне й логічне не протиставляються, а співвідносяться та поєднуються. Таке поєднання здійснюється в контексті трансцендентальної парадигми філософської логіки.

Серед головних парадигм філософської логіки, що історично змінюють одна одну, виокремлюють натуралістичну, трансцендентальну й аналітичну. Названі парадигми виокремлюються на підставі різного тлумачення завдань загальної семантики – тлумачення, яке мало місце в ту чи іншу історичну епоху, було пов'язане з відповідним соціокультурним контекстом. У натуралістичній парадигмі філософської логіки як неформальна семантична модель, що реалізує логічні формалізми, виступав універсум природної або натуральної мови, причому такий, який повинен був служити цілям практичного законодавства [1, с.7]. У трансцендентальній парадигмі філософської логіки універсум натуральної мови також розглядався як реалізуюча неформальна семантична модель, але не під кутом зору практичного законодавства, а теоретичного опису всіх спостережуваних феноменів. В аналітичній парадигмі філософської логіки та чи інша ефективно побудована формальна семантична модель виступає реалізуючою моделлю універсуму штучної або формалізованої мови.

Загалом специфіку головних парадигм філософської логіки можна звести до певних відмінностей у розумінні вихідної ролі логічного знання в тому чи іншому суспіль-

стві. У давньогрецькому суспільстві, де склалася натуралістична парадигма філософської логіки, і середньовічному суспільстві, у якому вона стала пануючою, логічне знання використовувалось як теорія релігійно-правової аргументації [1, с.8]. У цих суспільствах натуралістичну парадигму філософської логіки репрезентують діалектика Платона, силлогістика, неформальна й метафізична логіка Арістотеля, діалектика стоїків і схоластична логіка.

А соціокультурним контекстом трансцендентальної парадигми філософської логіки є німецький протестантизм. Він задавав головний стандарт соціальної поведінки в Німеччині протягом XVIII–XIX ст. На сакральній базі суто протестантських аргументаційних практик у рамках цього культурного комплексу утверджувалася певна єдність теологічного, гуманітарного й природничо-наукового знання, яке розглядалось як філософія [1, с.10]. У результаті головне завдання трансцендентальної парадигми філософської логіки – експлікація умов можливості пізнання як такого, що має одночасно теологічний, гуманітарний і природничо-науковий виміри, – стало тлумачитися і як експлікація логічної функції “духу”, “розуму”, “свідомості” тощо [1, с.11]. Трансцендентальна парадигма філософської логіки в соціокультурному контексті лютеранства репрезентована логічним ученням про метод Г.Ляйбниці, трансцендентальною логікою І.Канта, трансцендентальною діалектикою Ф.Шлейєрмахера, діалектичною логікою Г.Гегеля та марксистською й неомарксистською діалектикою.

Щодо аналітичної парадигми філософської логіки, то вона стала можливою тільки в секуляризованому суспільстві з його демократичними цінностями та яскраво вираженим вектором емансипації соціальної дії від релігійних норм. У ньому стратегічна дія уявляється єдино соціальною. Її відмінність від інших форм поведінки зводиться до того, що тут до уваги беруться лише цільові проєкції індивіда, що відповідають конкретним фізичним референтам. Якщо подібні проєкції, здійснювані носіями античної й протестантської ментальності як системи норм поведінки, передбачали наявність якихось нефізичних референтів – “Бог”, “благо”, “дух” і подібних до них, то в стратегічній дії вони вже повністю ігноруються. Саме тому в аналітичній парадигмі філософської логіки головним завданням є пошук можливості ефективного задання класів референтів [1, с.11]. Її репрезентують уявлювана логіка М.Васильєва, онтологія й мереологія С.Лесневського, логіка предикатів Г.Фреге, системи філософської логіки Г. фон Врігта, логічна семантика Р.Карнапа, системи імовірнісної логіки, теорії семантичної інформації тощо.

Якщо в рамках натуралістичної парадигми філософської логіки досліджувалась аналітична істина, розроблялась онтологія Логосу як системи принципів або законів фізики, етики та логіки, що керують Космосом, пронизують його макро- та мікросвіти, то в рамках трансцендентальної парадигми логіки більшу увагу приділяли синтетичній істині. І.Кант у “Критиці чистого розуму” задавався запитанням “Як можливі апріорні синтетичні судження?” [2, с.41]. Г.Гегель, послуговуючись методом діалектичної тріади у вигляді схеми “теза – антитеза – синтез” із логічним наголосом на синтезі, де теза – дійсність, антитеза – розум, а синтез – примирення розуму з дійсністю, у “Філософії права” зазначав: “Що дійсне, те розумне, але не все, що існує, дійсне” [3, с.379]. Це твердження виражало ідею примирення людського розуму з релігійною й політичною дійсністю, самого Г.Гегеля з християнською релігією та Пруською монархією.

Завдяки синтезувальному підходу та зосередженню на синтетичній істині, Г.Гегель зумів реформувати традиційну логіку й створити власну філософську логіку. У його філософській логіці, названій ним діалектичною логікою, історія філософії була покладена в основу таких розділів діалектичної логіки, точніше, логіки діалектики як об’єктивна й суб’єктивна логіка. У такий спосіб був сформульований принцип єдності історичного й логічного. З цього приводу М.Булатов писав, що, крім принципу тотожності мислення й буття, який є теоретичною основою для логіки діалектики Г.Гегеля,

“існує й емпіричний базис логіки. На нього також опирався Гегель в процесі її створення. Цим базисом є історія думки, точніше, історія філософії. Численні категорії і поняття, зібрані й систематизовані Гегелем у Науці логіки, виникли й сформувалися поза нею, і це можна бачити через численні вікна в її будівлі, за ними вирує море історії філософії. Тому Гегель сформулював належний до цього принцип відповідності чи збігу історичного й логічного. Суть його в тому, що послідовність систем філософії в історії та ж, що й послідовність у виведенні понять, загалом і в цілому цей порядок однаковий” [4, с.139].

М.Булатов, інтерпретуючи більш конкретно принцип єдності історичного та логічного, зауважував, що “відповідно до цього принципу, Гегель кожне або майже кожне поняття у своїй логіці пояснює історичним матеріалом: буття – вченням елеатів, ніщо – буддистів, становлення – Геракліта, субстанцію – Спінози й т. д. Він робить це в Додатках і Доповненнях до параграфів” [4, с.139]. Але, наголошував М.Булатов, “окрім цього детального порівняння він робить спробу й більш загального зіставлення логіки та історії філософії, а саме знаходить відповідність між трьома головними частинами першої й трьома головними періодами другої. Відповідно до цього, в античності головною категорією було буття, і це простежується, починаючи з елеатів і до Прокла. А мислення сприймалось як також буття. У середні віки відбувається їх роздвоєння на сутність, субстанцію (Бога) і формальну суб’єктивну рефлексію, яка розробляє думку як наперед прийняту істину. В основі третього періоду, який припадає на Новий час, лежить думка про єдність об’єктивного й суб’єктивного, субстанції й суб’єкта, буття й мислення, опосередкована їх роз’єднанням і відмінністю. Цю єдність Гегель називає поняттям” [4, с.139–140]. Таким чином, принцип єдності історичного й логічного був сформульований Г.Гегелем у соціокультурному контексті лютеранства. Про це свідчать його слова: “Я лютеранин і хочу залишитися ним” [5, с.126]. Саме ж формулювання принципу єдності історичного й логічного Г.Гегель подав так: “Я стверджую, що послідовність систем філософії в історії та ж сама, що й послідовність у виведенні логічних визначень ідеї. Я стверджую, що, коли ми звільнимо головні поняття, що виступали в історії філософських систем, від усього того, що відноситься до їх зовнішньої форми, до їх застосування до часткових випадків і т. п., коли ми візьмемо їх у чистому вигляді, то ми отримаємо різні ступені визначення самої ідеї в її логічному понятті. Якщо, навпаки, ми візьмемо логічний поступальний рух сам по собі, ми знайдемо в ньому поступальний рух історичних явищ в їх головних моментах; потрібно тільки, звичайно, уміти розпізнавати ці чисті поняття в змісті історичної форми” [5, с.92–93]. У цьому формулюванні Г.Гегель зумів поєднати в єдине ціле історію філософії й філософію, побудувати поняття філософії як історії філософії.

Філософію як історію філософії Г.Гегеля досить критично оцінив К.Поппер. Свою оцінку він виразив такими словами: “Це лабіринт, у якому заблукали тіні й відлуння минулих філософій – Геракліта, Платона й Арістотеля, так само як Руссо і Канта – і в якому тепер вони справляють своєрідний відьмацький шабаш, несамовито прагнучи спантеличити й заморочити наївного глядача” [6, с.48]. Незважаючи на негативну оцінку К.Поппера, варто зазначити, що тільки завдяки Г.Гегелю історія філософії вперше набула статусу наукової дисципліни. Саме він зумів подолати ідеї своїх попередників, які мислили категоріями автономізму й відкидали зв’язок власних філософських систем із філософськими вченнями мислителів минулого та заперечували можливість і необхідність історії філософії як філософської дисципліни.

Окремим випадком єдності історичного й логічного є відносний збіг історії філософії з філософською логікою. Історія філософії як філософська логіка або, більш стисло, метафілософська логіка існує у двох європейських версіях. Насамперед у формі логіки поняття Г.Гегеля як третьої частини його логіки діалектики, а також у вигляді

логіки смислу Ж.Дельоза. Для Г.Гегеля філософія як історія філософії є наукою про розвиток і самопізнання Світового духу. Аналізуючи генезис концепції духу, К.Мангайм зазначав: “Першопочаткове поняття “Дух” не збігалося із сучасним предметним і соціалізованим набором значень; воно означало щось трансцендентне й екстатичне. Гегелевий термін ще відображає обидва значення – соціально обумовлену й об’єктивовану спадщину, виражену словом “культура”, і той захоплюючий та екстатичний досвід, корені якого відходять у ранні періоди розвитку релігії. Вживання німцями терміна “Дух”, якому вони віддають перевагу перед його синонімом – поняттям “культура”, видає ту ж амбівалентну інтерпретацію культури, як нагромаджена спадщина і як стан духовної оголеності, розкриття глибинних пластів душі” [7, с.63]. У цьому контексті К.Мангайм стверджував, що “не хто інший, як Лютер, переніс цю релігійну концепцію духу у світську філософію” [7, с.35].

Ураховуючи сказане, слід зазначити, що в Г.Гегеля Світовий дух – це ніщо інше як світова культура. Причому не світова культура загалом, а лише світова духовна культура, такі форми цієї культури, як філософська, наукова, правова, етична, естетична, історична тощо. Вона в Г.Гегеля розглядається за схемою “історичний тип філософії – філософська формація – понятійна модель”. Тому розвиток й одночасно самопізнання Світового духу при такому його розумінні є розвитком й одночасно осмисленням різноманітних форм світової духовної культури. За такого тлумачення логіка поняття Г.Гегеля набуває статусу логіки наукового пізнання світової духовної культури.

Для Ж.Дельоза, навпаки, філософія є мистецтвом створення концептів. “Творити все нові концепти – такий предмет філософії”, – зазначав він [8, с.9]. Тому, на його думку, “визначення філософії як пізнання за допомогою чистих концептів можна вважати остаточним” [8, с.12]. За Ж.Дельозом, “концепти не чекають на нас уже готовими, подібно до небесних тіл. У концептів не буває небес, їх потрібно винаходити, виготовляти або, швидше, творити, і без підпису того, хто їх створив вони ніщо” [8, с.10]. Він наполягав, “що концепти завжди несли і несуть на собі особистий підпис: аристотелівська субстанція, декарівське *cogito*, лябницька монада, кантівське *апріорі*, шеллінгівська потенція, бергсонівська тривалість” [8, с.12]. Через це логіка смислу як концептотворча діяльність чи концептуальна творчість постає в Ж.Дельоза логікою творчого пошуку, відкриття та винайдення якісно нового, або концептуальною евристикою.

Водночас Ж.Дельоз стверджував, що “концепти мають потребу в концептуальних персонажах, які сприяють їх визначенню” [8, с.6]. А концептуальний персонаж, за Ж.Дельозом, – це “становлення або ж суб’єкт філософії, еквівалентний самому філософу” [8, с.74]. Ж.Дельоз зауважував, що “риси концептуальних персонажів співвідносяться з історичною епохою та середовищем, де вони виникають, й оцінити ці відношення можна тільки за допомогою психосоціальних типів”, хоча “концептуальні персонажі й психосоціальні типи покликаються один на одного, поєднуються між собою, але ніколи не збігаються” [8, с.88; 82]. Отже, у метафілософській логіці або історії філософії як філософській логіці, відповідно до двох її версій, виокремлюються два головних суб’єкти – Світовий дух як суб’єкт-субстанція і концептуальний персонаж як суб’єкт і психосоціальний тип. Причому під Світовим духом як містичним поняттям замаскована світова духовна культура, а під концептуальним персонажем – психосоціальний тип філософської особистості.

Філософська логіка в історії філософії, за вченням Г.Гегеля, виконує орієнтувальну функцію, виступаючи своєрідним “ліхтарем” у величезному масиві історико-філософського фактологічного матеріалу, і дозволяє побачити “спалахи істини”, схопити моменти розвитку поняття в його необхідності, споглядаючи становлення понятійно-категоріального апарату в розвитку філософії як історії філософії й досягнути таким чином прогресивний характер філософії та її історії. Адже розширення спеціального слов-

ника систематичної філософії у вигляді понятійно-категоріального апарату, поповнення списків чи таблиць категорій філософії неминуче веде до зростання ступеня свободи філософського мислення, яке, помножуючи свої засоби чи інструменти, може довільно вибирати з наявного переліку філософських понять і категорій ті, які найбільш адекватно підходять для опису предмета дослідження. Сам Г.Гегель охарактеризував прогрес у ході розвитку філософії як історії філософії такими словами: “Відмінність епох, ступенів освіти й філософських систем полягає саме в тому, що в одних з них такі рефлексії, такі визначення думки й відношення поняття з’явилися у свідомості, а в інших цього не було, що одна свідомість досягла такого розвитку, а інша не досягла його. В історії філософії йдеться лише про цей розвиток і знаходження думок. Визначення правильно впливає з певного судження; але зовсім не одне й те ж, чи вже виявлені ці визначення, чи ні; важливе тільки виявлення того, що міститься в прихованому вигляді” [5, с.104].

Прогрес у ході історичного розвитку філософії в Г.Гегеля співвідноситься з прогресом світової історії, у якому Світовий дух виявляє себе як світова духовна культура. На думку Г.Гегеля, “світова історія являє собою хід розвитку принципу, зміст якого є свідомість свободи” [9, с.105]. Як бачимо, принцип свободи, за Г.Гегелем, лежить в основі розвитку як історії філософії, так і світової історії. А сам прогрес в історії філософії для Г.Гегеля є лише частковим випадком загального всесвітньо-історичного прогресу в усвідомленні свободи.

Прогресивний характер розвитку філософії як історії філософії Г.Гегель описує, послуговуючись такими тріадами: буття (елеати) – ніщо (буддизм) – становлення (Геракліт) [4, с.149], або буття (антична філософія) – сутність (філософія Нового часу) – поняття (німецька класична філософія, зокрема, її найвища вершина – філософія Абсолютної ідеї Г.Гегеля) [10, с.138].

Якщо в Г.Гегеля філософська логіка в історії філософії виконує орієнтувальну функцію, то в Ж.Дельоза вона виконує креативну функцію. Завдяки їй, філософське мислення як мислення конкретне трансформувалося в концептуальне мислення, систематична філософія в концептуальну евристику, а сама історія філософії перетворилася на інвентаризацію результатів творчого пошуку філософської особистості на суцільну й безперервну концептуалізацію. У ролі агентів концептуалізації чи суб’єктів історії філософії, за Ж.Дельозом, виступають концептуальні персонажі як психосоціальні типи філософських особистостей або інтелектуальних лідерів, які розкривають нові концептуальні перспективи та продукують нові смисли.

На погляд Ж.Дельоза, історичні типи філософії співвідносяться з відповідними концептуальними персонажами та створеними ними концептами. Виходячи із цього, він описує історію філософії як процес за схемою тріади, але не “історичний тип філософії – філософська формація – понятійна модель”, як у Г.Гегеля, а “історичний тип філософії – концептуальний персонаж – концептуальна конструкція”. Так, в античній філософії з концептуальним персонажем Мудрець, що репрезентує такі філософські особистості, як Фалес, Анаксимандр, Геракліт співвідносяться концепти “архе”, “апейрон”, “Логос”, “становлення” [8, с.7], а з концептуальним персонажем Друг, що репрезентує такі філософські особистості, як Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель, співвідносяться концепти “філософія”, “Космос”, “гармонія”, “знання добра”, “ідея”, “ідеальна держава”, “форма”, “форма усіх форм”, “найперші принципи усіх речей” [8, с.79]. У філософії епохи Відродження й Нового часу з концептуальним персонажем Ідіот або в більш звичному для вітчизняного читача перекладі – Простак, що репрезентує такі філософські особистості, як Микола Кузанський і Р.Декарт, співвідносяться концепти “вчене незнання”, “універсальний сумнів”, “перша особа”, “вроджені ідеї” [8, с.72, 74]. У німецькій класичній філософії з концептуальним персонажем Суддя, що репрезентує таку

філософську особистість, як І.Кант, співвідносяться такі концепти, як “обмеженість теоретичного розуму”, “примат практичного розуму над теоретичним”, “категоричний імператив” та інші [8, с.84].

Розробляючи метафілософську логіку, Г.Гегель і Ж.Дельоз запропонували певні схеми метафілософської дедукції. У логіці поняття Г.Гегеля ця схема має такий вигляд:

Історичний тип філософії.

Філософська формація.

Понятійна модель.

А в логіці смислу Ж.Дельоза ця схема має дещо інший вигляд:

Історичний тип філософії.

Концептуальний персонаж.

Концептуальна конструкція.

У запропонованих Г.Гегелем і Ж.Дельозом метафілософських схемах дедукції визначальну роль відіграють суб’єкти історії філософії – філософська формація чи концептуальний персонаж. Для Г.Гегеля – це Світовий дух у вигляді світової духовної культури дефініційно специфікований як “духовна формація філософії” [11, с.571] або, більш точно, філософська формація. Відповідно для Ж.Дельоза суб’єкт історії філософії – це концептуальний персонаж, певний психосоціальний тип творчої філософської особистості або креативного інтелектуального лідера.

Проаналізовані суб’єкти метафілософської логіки не протистоять один одному, а пов’язані між собою, між ними існує певний діалектичний взаємозв’язок. За А.Уйомовим, “Аверроес вважає, що Бог пізнає загальне, а одиничне краще пізнається людиною” [12, с.162]. Виходячи із цього, можна стверджувати, що через Світовий дух як певну філософську культуру можна краще збагнути загальні тенденції розвитку філософських формацій в історії філософії, а завдяки концептуальному персонажу більш детально зрозуміти окремі філософські концепти тих чи інших філософських напрямів, течій і традицій.

1. Шуман А. Н. Философская логика: истоки и эволюция / А. Н. Шуман. – Мн. : Экономпресс, 2001. – 368 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
4. Булатов М. А. Немецкая классическая философия / М. А. Булатов. – К. : Стило, 2006. – Ч. II : Гегель, Фейербах. – 544 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – С. Пб. : Наука, 1994. – Кн. 1. – 350 с.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 494 с.
7. Манхейм К. Избранное. Социология культуры / К. Манхейм. – М. ; С. Пб. : Унив. книга, 2000. – 501 с.
8. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М. : Академ. Проект, 2009. – 261 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Философия истории / Г. В. Ф. Гегель. – С. Пб. : Наука, 1993. – 480 с.
10. Булатов М. Ю. Філософський словник / М. Ю. Булатов. – К. : Стило, 2009. – 575 с.
11. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – С. Пб. : Наука, 1994. – Кн. 3. – 583 с.
12. Лекции и задачи по метафизике: А. И. Уёмов. Лекции по метафизике. – Одесса : Астропринт, 2009. – Ч. 1. – 164 с.

At the article are analysed the sources of activity and the development of the history of philosophy. The main attention is addressed to the World's spirit – the subject of the history of philosophy as the logic of conception and conceptual character – the subject of the history of philosophy as the logic of sense, philosophical logic and the philosophical heuristic. The dialectical connection is grounded between the World's spirit as absolute or universal subject and by conceptual character as the personal subject.

Keywords: *the history of philosophy, philosophical logic, philosophical heuristic, the principle of the unity of the historical and logical, World's spirit, conceptual character, concept.*